

KALAKÁN LÁSZLÓ

Budapest ostrom alatt

Hatvan éve történt

Budapest 1944/45 fordulóján több európai fővároshoz és nagyvároshoz hasonlóan drámai heteket élt át. E rövid tanulmány azonban terjedelménél fogva alkalmatlan lenne a főváros ostromának részletes bemutatásához, így elsősorban azokra a budai helyszínekre helyeztem a hangsúlyt, melyek korábban kutatási területem céljával szolgáltak, illetve amelyek helytörténeti voltak miatt eddig fehér foltoknak számítottak. Ide tartozik a Svábhegy, illetve közvetlen környezete, vagyis a Farkasréti temető, Mártonhegy, Széchenyi-hegy, Orbánhegy, Kis-Svábhegy, János-hegy, amelyek ugyan nem a döntő ütközetek helyszínei voltak – kivétel a Farkasréti temető –, mégis katonai jelentőségüket mutatja, hogy több héten keresztül folytak a harcok ezeken a területeken. Ugyanakkor fontos szempont volt az is, hogy ne csak a száraz, csak szakember számára „élvezetes” dokumentumok alapján tekintsünk vissza az eseményekre, hanem, hogy közelebb képet kapjunk az ostromról, a szenvedésekről, a mindennapokról, a helytörténeti vonatkozású eseményekről, ezért jelentős mértékben a ma még élő szemtanúk visszaemlékezéseire is támaszkodtam.

Sztálin utasításának megfelelően október 29-én a 46. hadsereg Slemín altábornagy parancsnoksága alatt megkezdte támadását Kecskemét súlyponttal. November 6-án a szovjet csapatok elérték Soroksárt, ott azonban a támadásuk kifulladt. November utolsó napjaiban – a 3. Ukrán Front jobbszárnya – a 4. gárda hadsereg elérte a Balaton–Velencei-tó–Érd között húzódó „Margit-vonal”-at. December 5-e és 9-e között a 46. hadsereg átkelt a Dunántúlra, majd Ercsit elfoglalva egyesült a 3. Uk-

rán Front csapataival (nevezetesen a 4. gárda hadsereggel). Eközben Budapesttől északra a 2. Ukrán Front 7. gárda hadserege támadott. December 20-án megindult a támadás a „Margit-vonal” ellen, majd 26-ára a 3. Ukrán Front csapatai északi irányban elérték a Dunát, és Esztergom–Párkány térségében egyesültek a 2. Ukrán Front 7. gárda hadseregével. Ezzel Budapest a szovjet csapatok katlanjába került.

A „Margit-vonal” ellen december 20-án megindított szovjet támadás Budapest bekerítését célozta, mégpedig nem egy nagyarányú támadással kelet felől, hanem délnyugati irányból. Ez a német-magyar vezetést teljesen váratlanul érte, Buda nyugati irányból való védelmére nem voltak felkészülve, ezért Hans Friessner, a Dél Hadseregcsoport parancsnoka többször kérte Guderiant, illetve Hitlert, hogy a pesti hídfőben lévő 8. SS „Florian Geyer” lovashadosztályt vonják ki a budai oldal megerősítésére, ugyanis korábban a németek Pest előterében három védelmi vonalat kiépítettek. Ezek voltak az úgynevezett Attila I–II–III. vonalak. Az Attila I. vonalat december 24-ére csaknem teljesen elfoglalták, kivétel volt a Vecsés–Pécel közti szakasz. Az Attila II. vonalat is több helyen áttörték, egyedül a Pest külvárosában húzódó III. vonal volt ekkor mindenütt a német-magyar egységek kezén. December 20-át követően a szovjet támadó élek napi 20–40 km-es sebességgel közeledtek Buda felé, 24-én elfoglalták Budakeszit. Délután, 15 óra körül 2–3 T–34-es harckocsi elérte a Szép Ilona kocsiszínt, majd megálltak. Budakeszi felől a szovjet 37. lövészhadtest megkezdte támadását az erdőn át a Svábhegy irányába. A németek villámgyorsan cselekedtek: a 8. SS „Florian Geyer” lovashadosztályt kivonták a pesti hídfőből, és Budára dobták át, az ottani kritikus betörés elhárítására, azzal a céllal, hogy foglalja el a Svábhegyet és felső gerincét. Kivonás Vecsés kelet, Ecsér, Pécel, Isaszeg általános vonalából, amivel a pesti hídfőt gyengítették tovább, viszont a német vezetés nem rendelkezett egyéb, elvonható tartalékokkal. Hitler egyébként csak másnap engedélyezte a 8. SS-lovashadosztály kivonását, de ez erre az időpontra már kész tény volt. Az I. egyetemi rohamzászlóalj német csapatokkal együtt a Rózsadomb védelmére rendelték. Német részről 8. SS-lovashadosztály mellett az ostromgyűrűben rekedt a 22. SS „Mária Terézia” lovashadosztály, a Feldherrnhalle páncélgránátos hadosztály részei, a 13. páncélos hadosztály, a 271. népi gránátoshadosztály részei, az 1. SS rend-

őrezred, valamint különböző harccsoportok, kisebb egységek, amelyek a IX. SS-hegyihadtest keretében harcoltak, Karl Pfeffer-Wildenbruch parancsnoksága alatt. Hindy Iván látszatparancsnoksága alatt a katlanban rekedt jelentősebb magyar alakulatok a 10. gyaloghadosztály, a 12. tartalékhadosztály, az 1. páncélosadosztály, az I-II. egyetemi rohamzászlóalj, a Vannay riadózászlóalj, a 6 rohamtüzérsztály részei, 5 csendőrzászlóalj, a Budapest I-II. rohamzászlóalj, a rendőrség alakulatai, a KISKA alakulat és még számos kisebb egység voltak. A német-magyar alakulatok létszáma 75–80 000 fő lehetett, míg a támadó szovjet alakulatok összlétszáma elérte a 177 000 főt.

Még 24-én délután kisebb tűzharc volt Csillebércen, elfoglalták a Széchenyi-hegyi apácázárdát, és egyes csapatok lejutottak a Karthauzi út vonaláig, sőt a fogaskerekű vasút mentén egészen a János kórházig. December 25–26-án szinte harc nélkül elfoglalták a Svábhegy nagy részét, az ellenállás csak a Farkasréti temető–Orbánhegy–Istenhegy–Szépilegona vonalán erősödött meg, aztán hetekig nem történt nagyobb harci esemény. Miközben a Svábhegy nagy részét elfoglalták a szovjet csapatok, e területről kisebb vállalkozásokat indítottak a város belseje felé, de a szovjet fél leginkább a pesti hídfő felszámolására koncentrált. Mindez két fontos következménnyel járt: az épületekben, villákban viszonylag kisebb károk keletkeztek – kivétel néhány eset –, a lakosság is előmerészkedhetett a pincék és óvóhelyek védelméből, hogy ennivaló és víz után nézzen. A másik következmény már kevésbé volt ennyire „pozitív”. Ugyanis a harci cselekmények csökkenésével a szovjet katonák egyre „ráérősebbek” lettek, elkezdődtek az atrocitások, megindultak a mindennapi küzdelmek. A szovjet jogsértések egyik legbrutálisabb formája a nemi erőszak volt. A legtöbb nő idősebbnek próbált látszani, arcukat bekormozták, rongyokba bugyolálták testüket, vagy köhögéssel betegnek tették magukat, amitől az orosz katonák nagyon féltek. „A front még állt, Buda tartotta magát, s ekkor történt, hogy két kóborló orosz bejött, anyámat elkezdték molesztálni, az egyik közlegény váltig állította, hogy ő kapitány. Anyám egy óvatlan pillanatban kisurrant az udvarra, majd felkiabált az emeleten lévő kozák tisztnek. A tiszt a katonákra rivallt, revolverrel fenyegette őket, mire azok elkotródtak. Ha nincs ott a kozák tiszt, lehet, más kimenetele lett volna a dolognak. Senki és semmi nem volt tőlük biztonságban” – emlékszik

vissza az egyik szemtanú. Egy másik esetben egy egész család drámája zajlott le Nárcisz utcai villájukban. A visszaemlékező szerint február 3-án vagy 5-én a szovjet csapatok elfoglalták a Nárcisz utca – Orbánhegyi út kereszteződését. A Nárcisz utcában lévő villájukban lakó dr. Möller Károly építész-professzort és családját brutálisan bántalmazták. Feleségét és nagyobbik lányát elhurcolták – soha nem kerültek elő. Dr. Möller Károly kisebbik lányát a szemük láttára többen megerősítették, majd a ház teraszán géppisztolysorozattal meggyilkolták. Dr. Möller Károlyt és fiát a saját kertjükben gödör kiásására kényszerítették, majd saját sírjukba lőtték őket. Az ehhez hasonlók túlélésén illetve elviselésén túl komoly gondot jelentett az élelem hiánya. A lakosság nem volt felkészülve egy hosszan tartó ostromra, nem rendelkeztek élelmiszer- és tüzelőtartalékokkal. A ma még élő visszaemlékezők mind azt állítják, hogy minimális készletekkel rendelkeztek, egy kevés bab, borsó, valami zöldségfélések. Csak azok voltak valamivel jobb helyzetben, akiknek kis magángazdaságuk volt, náluk viszont a szintén éhező orosz katonák rekviráltak. Miután a lovak jelentős része is elpusztult takarmányhiány, illetve a harcok következtében, ez némileg enyhített a problémán. Sokan kaptak az orosz tábori konyhákban ennivalót, főleg ha segédkeztek a munkákban. Ivóvíz a vízművek, illetve a vízcsőhálózat megsérülése miatt hetekig nem volt, azonban a városnak voltak olyan pontjai – például a Svábhegy – ahol a lakosság szerencsésebbnek mondhatta magát, mint mondjuk a belvárosi lakosság. Az előbb említett helyszínen a Városkút és a Béla király kútja is rendelkezésre állt, még az orosz alakulatok is ezeket használták. Persze a kutak megközelítése nem volt éppen biztonságos, a kitörést követően pedig lélekemelő látvány. A fűtés kérdése is problémákat vetett fel. Ahol volt némi fűtőanyag – és nem kellett végignézni, ahogy az oroszok eltűzelték az antik bútorokat –, ott sem volt túlságosan meleg, ugyanis vagy az ablakok, ajtók rongálódtak meg a találatok következtében, vagy akkora volt az oroszok jövés-menése, hogy egy percre sem lehetett volna semmit sem zárva tartani. Villany-, gázszolgáltatás természetesen hetekig nem volt.

Miközben Budán támpontszerű védelmi harcok folytak, addig a szovjet fél egyik fő támadási iránya a pesti front északkeleti része volt: Sas-halom, Zugló, Újpest, Rákospalota, Rákosfalva kemény harcok után a kezükre került. A másik irányból indított támadásnak köszönhetően ja-

nuár első napjaiban elesett a Rákoskeresztúri köztemető, majd azt követően Kispest, Soroksár, a Mária Valéria lakótelep és a Népliget. Január 11-én a 18. lövészhadtest törzsének parancsnoksága alatt egyesítették a támadó erőket „Budapesti csoport” néven, élére Afonyin altábornagy került egészen sebesüléséig, majd utána Managorov altábornagy vette át posztját. Ugyanazon a napon, amikor létrejött a „Budapesti csoport”, megkezdődött a harc a főváros belső kerületeinek csatornáiban is. Napokig folyt a harc a Városligetben, az Állatkertben, a Szechenyi Fürdőnél. Január 15-én a front a Lónyai utca–Kálvin tér–József krt.–Erzsébet krt.–Teréz krt.–Szent István krt. vonalában húzódott, vagyis már csak a belváros egy részét tartották a védők. Mivel Pest eleste már csak napok kérdése volt, Malinovszkij kivonta a Baross utcáig előretörő román 7. hadtestet. Parancsnoka, Sova tábornok dührohamot kapott, de kénytelen volt engedelmeskedni, annak ellenére, hogy tisztán látta, Malinovszkij nem akar osztozkodni a győzelemben. Január 17-én megindult a végső roham a pesti oldalon, majd Pfeffer-Wildenbruch megkapta az engedélyt a pesti hídfő kiürítésére. Két nap múlva a szovjetek felszámolták az utolsó ellenálló góccokat is. Január 18-án felszabadult a pesti gettó is.

Miután a szovjet csapatok bekerítették a fővárost, a németek három nagy felmentő támadást kíséreltek meg a gyűrű feltörésére. Ezek a támadó hadműveletek a „Konrad” fedőnevet kapták. A felmentő kísérletek célja nem a védősereg kitörésének elősegítése volt, hanem, hogy Budapestre további csapatokat juttassanak be. Hitler minden alkalommal kategorikusan megtiltotta a kitörést, s már december 24-én Magyarországra rendelte a IV. SS-páncélos hadtestet, a 96. és 711. gyaloghadosztályokat, amelyek felett Herbert O. Gille gyakorolta a parancsnokságot. A parancsnoksága alatt lévő egységek tekintélyes erőt képviseltek: körülbelül kétszáz harckocsi és hatvanezer katona. A „Konrad I” 1945. január elsején indult meg, célja a Bicske–Esztergom közötti szovjet – még nem teljesen kiépített – védelem áttörése volt, majd a Piliszt elhagyva elérni Buda-Északot, és felvenni a kapcsolatot a városban rekedt német erőkkel, azonban Pilisszentkereszt térségében elakadt a felmentő kísérlet. A „Konrad II” támadást Breith tábornok vezette. Mór–Zámoly térségéből kitérve, északkeleti irányban kellett volna elérni Buda-Nyugatot, a támadást azonban január 11-én leállították – az

egyetlent, amely sikerrel kecsegtetett a védők számára. Ekkor azonban a németek már a „Konrad III” hadművelethez készültek, amit január 18-án – Pest feladásának napján – pirkadat előtt indítottak a Mór–Sárkeresztes–Balatonakarattya vonalon, de január 25-ére a „Konrad III” Baracska közelében, Ercsi előtt elakadt, így nem jöhetett lére a budaörsi találkozás az „erődben” rekedt német csapatokkal.

Miután a német felmentési kísérletek kudarcot vallottak, és a szovjetek felszámolták a pesti német hídfőt, a budai hídfő harci eseményei újult erővel lángoltak fel. Természetesen Buda viszonylagos „eseménytelensége” korábban sem jelentett teljes harci szünetet. Mindkét fél korlátozott vállalkozásokat hajtott végre, sőt a Svábhegy élénk tűzérési tevékenység színhelye volt. A Pestre néző hegyoldalak és magaslati pontok kiváló lehetőséget nyújtottak a budai Vár, illetve a Kis-Svábhegy folyamatos tűz alatt tartására illetve a tűz vezetésére. Szovjet tűzérés helyezkedett el a Diana úton, a Lóránt úton, a Cédus utcában, a Tündér úton és az Óra közben, illetve „Katyusák” voltak a Széchenyi-hegyen, amire a német–magyar válasz sem maradt el, bár lehetőségeik sokkal korlátozottabbak voltak, mint a támadókéi. Ugyanakkor, ha ezeken a területeken „frontvonalról” beszélünk, nem szabad összefüggő, kiépített védővonalakra gondolni. Ha ma valaki az egykori harcok helyszínén jár, teljesen más képet lát, mint amit akkor láthatott volna, talán legkevésbé a Svábhegy magja, a Költő utca–Diana út–Karthauzi út környéke változott. 1944/45 idején a terület sokkal kevésbé volt beépített, mint manapság, a villák elszórtan helyezkedtek el, akár 50–300 méter távolságban is, a legtöbb helyen még kerítés sem volt, a lakosság szabadon járt-kelt a telkek között. Természetesen az útviszonyok is mások voltak, csak a főútvonalak voltak makadám kővel borítva. A villák szórtságából következően nem beszélhetünk összefüggő, szilárd frontvonalról, de ezt a védők alacsony száma sem tette volna lehetővé. Ehelyett támpontszerű védelmet alakítottak ki, amit sakk-tábla-taktikának neveznek. Ennek lényege az volt, hogy a védők egy-egy épületet szálltak meg, belső falait átütötték, lőréseket biztosítottak, és minden irányba körkörös védelemre rendezkedtek be. Fontos szerepet kaptak a jól védhető útkereszteződések, magaslatok, árkok – például a Bűrök-árok – és minden olyan helyszín, ahol a természeti adottságokat ki lehetett használni ahhoz, hogy egy-egy megerősített fedezéket, bunkert, sün-

disznóállást, reteszállást lehessen létesíteni. Így a védelem mélységben tagolva épült ki, de a különböző védelmi pontok között nem volt semmilyen összefüggő védelmi vonal.

Komoly harcok bontakoztak ki az Orbánhegy, a Kis-Svábhegy, a Mártonhegy és a Farkasréti temető birtoklásáért. A temető kriptáit több helyen felnyitották, és azokat fedezékül használták. Január 16-án a harcok már a Sashegy és Orbánhegy térségében folytak. Január 20-án a front a Flórián tér–Mátyás-hegy–Városmajor–Orbánhegy–Farkasréti temető–Sas-hegy–lágymányosi vasúti töltés vonalában húzódott. Január 27-én a szovjetek lerohanták az Orbánhegyen húzódó védőállásokat, majd a Kis-Svábhegyet is. A január 29-én indított ellentámadás teljes kudarccal végződött, ekkorra a védőknek már alig volt lőszerük. Február 1-jén a németek még tartották magukat a Farkasréti temetőben, az Orbánhegy keleti lábánál fekvő utcákban – a Mártonhegyi úton – és az Istenhegyi úton a Nárcisz utcáig. Február 2-án az Istenhegyi út alsó szakaszán és a Mártonhegyi úton a németek majdnem egy kilométert vonultak vissza. Pár napra rá elesett a Déli pályaudvar, a Vérmező, a Gellért-hegy is. Február 11-re a Tabán, a Nap-hegy, az Attila út–Vár közti terület, a Várhegy, a Széna tér Margit körút felőli része, illetve a Margit körút a Margit-híd maradványáig bezárólag volt a védők kezén. Pfeffer-Wildenbruch végre elszánta magát a kitorésre.

Az akció merész tett volt, a kudarc lehetőségét több tényező is magában rejtette: a csapatok leharcolt, kimerült állapotban voltak, nehéz terepet kellett leküzdeni, az ostromgyűrű áttörése után majd még 30 km-t kellett volna megtenni a saját vonaláig. Ehhez járult a lőszer-probléma. A kitorés megindulása után a német csapatok egy része, elsősorban a 22. SS lovashadosztály balra tért ki, elfoglalva a Kis-Svábhegyet, illetve a Normafa út, Mátyás király út, Béla király út, Költő utca körzetét, illetve az Istenhegyi út és a Lénárt utca közötti területet. A fogaskerekű vasút töltésén német halottak feküdtek. A parancsnokságok nem a kitoró katonákkal, a felszínen próbálták meg az átjutást, hanem az Ördög-árok csatornájában, ez azonban kudarcba fulladt, hamarosan fogságba estek.

A kitorést követően mindenhol újra megindult az élet. A legfontosabb teendők közé tartozott a halottak eltemetése, illetve az élelem-szerzés. „Élelem nem volt, míg egy szép napon J. Béla bácsi jött át

apámhoz, kiről jól tudta, hogy mészáros, és így szólt: »Drága H. Úr, ha Istent ismer, jöjjön el velem, mert az oroszoknak ott áll valami tehenük az iskola udvarán, amit valahonnan odahajtottak, és azt akarják, hogy én vágjam le nekik, holott tudnivalón én csak egy festőművész vagyok, és a közelébe se merek menni!« Géppisztolyos orosz kísérte, nehogy megszökjön. Apám fogott egy csákányt és különböző késeket, majd elindultak a vállalkozásra. Az iskola udvarán tényleg ott állt egy tehen, amely valaha jobb napokat látott. Apám levágta, és még ott a helyszínen a saját bőrében feldolgozta. A hó csupa mocsok volt, még ott feküdtek a kitörés alkalmával elesett németek, akiket a Jókai Mór Általános Iskola ablakából dobtak ki. Adtak bőven húst az oroszok, amennyit össze tudtunk szedni, el lehetett vinni. Apámat még meg is tapsolták, »Meister!«. Később mondta, jó, hogy nem vitték el Berlinig. Egy szép napon felbolydultak az oroszok, mondták, mennek Bécsnek, el is vitték a tangóharmonikámat” – emlékszik vissza a megpróbáltatásokra egy szemtanú.

A Dél Hadseregcsoport hadműveleti naplója szerint csupán 624 fő jutott el február 16-ig a német vonalakig. Ezek után nem érkeztek többben 80–100 főnél. Az átjutott magyarok létszáma sem lehetett több 100 főnél. A kitörők kevesebb, mint 2 százaléka jutott el a saját vonalakig...